

AZ ÉRVÉNYTELENSÉG JOGKÖVETKEZMÉNYEINEK SZABÁLYOZÁSA A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVBEN II. RÉSZ

A RÉSZLEGES ÉRVÉNYTELENSÉG

Az 1959-es Ptk. jogalkalmazása során a részleges érvénytelenség huzamos ideig nem vetett fel joggyakorlati problémákat. Az elvi jogértelmezési kérdéseket a forint-, illetve devizaalapú kölcsön- és lízingszerződések hozták a felszínre, amelyek egyfelől jogszabályba (a Hpt.-be) ütköző, másfelől tisztességtelen (például egyoldalú szerződésmódosítás, árfolyamrés) kikötéseket tartalmaztak, azaz az érvénytelenségi okok a szerződés behatárolt részét, egyes kikötéseket érintettek. A szerződéskötések időpontja folytán e jogvitákban az 1959-es Ptk. rendelkezései az irányadók, az 1959-es Ptk. 239. § (1) bekezdése pedig még csak azt tartalmazta, hogy a szerződés részbeni érvénytelensége esetén az egész szerződés akkor dől meg, ha a felek azt az érvénytelen rész nélkül nem kötötték volna meg.

A kölcsönszerződésekkel összefüggő jogvitákban merült fel erőteljesebben, hogy – a törvényi szabályozás értelmében – mi a részleges érvénytelenség lényege, természete, milyen jogkövetkezmények alkalmazhatók, hogyan kell a felek között elszámolni. A joggyakorlat egységesítése érdekében a Kúria mellett – az 1959-es Ptk. joggyakorlatának elemzésére – felállított csoport tagjai körében a törvényhely, a jogintézmény értelmezését illetően eltérő álláspontok körvonalazódtak (Kúria joggyakorlat-elemző csoport: Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazhatósága kölcsönszerződéseknel. Összefoglaló vélemény, IV/3.2. és IV/3.3. pontok. Közzétéve: www.lb.hu/hu/joggyakorlat-elemzo-csoportok-osszefoglaloj).

a) Az egyik felfogás szerint a részleges érvénytelenség olyan önálló jogintézmény, amelynek értelmében a szerződés érvénytelenséggel nem érintett részei továbbra is fennmaradnak. A részleges érvénytelenség lényege, szankciós hatása tehát az, hogy a szerződést az 1959-es Ptk. 239. §-a értelmében *ex lege* mellőzendő („kihulló”) része nélkül kell a feleknek teljesíteniük: gyakorlatilag úgy, mintha a szerződés eredetileg is ezzel a tartalommal jött volna létre. Ebből pedig az következik, hogy részleges érvénytelenség esetén fogalmilag nem lehet helye további érvénytelenségi jogkövetkezmények bíróság általi alkalmazásának. Az érvénytelen rész bírósági érvényessé nyilvánítása nem lehetséges, az ugyanis azt idézné elő, hogy az érvénytelenségi ok kiküszöbölése érdekében módosított, korábban érvénytelen rész tartalma nem egyezne meg a felek által kialakított tartalommal, és így a bíróság a feleket – a magánautonómia sérelmével – olyan szerződéses rendelkezések betartására kötelezné, amelyekre a felek nem vállalkoztak. Kizárt az eredeti állapot helyreállítása, vagy a szerződés határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítása is, a szerződés részleges érvénytelenségét eredményező feltétel alapján történt va-

gyonmozgást – e felfogás szerint – a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint kell rendezni.

A másik álláspont képviselői szerint a részleges érvénytelenség az érvénytelenség egyik fajtája, amelyhez speciális jogkövetkezmények alkalmazását az 1959-es Ptk. sem fűzött. A részleges érvénytelenség esetén ezért az érvénytelen részre alkalmazni kell az 1959-es Ptk. 237. § (1)–(2) bekezdéseiben szabályozott „további jogkövetkezményeket”. A szerződés érvénytelenségi ok által nem érintett része – bírói beavatkozás nélkül – érvényes, az érvénytelenségi ok által érintett, részben érvénytelen szerződési kikötések vonatkozásában viszont a bíróság az érvénytelenségi ok kiküszöbölésével a szerződés e részét érvényessé nyilváníthatja. Érvényessé nyilvánítás hiányában, ha az érvénytelen szerződési kikötés alapján vagyoni mozgás történt, a vagyoni mozgás elrendezésére az eredeti állapot helyreállítása, illetve a határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítás és elszámolás alkalmazható. Ez a felfogás jelenik meg a Bírósági Döntések Tára 2015/6/85. számú jogesetben. Eszerint a részleges érvénytelenség esetén az érvénytelenség általános jogkövetkezményeit nem a teljes szerződésre, hanem csak a szerződés érvénytelenségi ok által érintett részére kell alkalmazni. Ebből következik az is, hogy a szerződés érvénytelenségi ok által érintett részéhez az érvénytelen kikötéshez fűződő joghatás – a kikötés érvényessé nyilvánítása hiányában – nem állhat be, az érvénytelen szerződési részre jogosultságot, követelést alapítani nem lehet. A szerződés érvénytelenségi ok által nem érintett, további részei azonban érvényesek, mert a szerződés az érvénytelen rész nélkül, változatlan tartalommal köti a feleket. Ha pedig a szerződés részbeni érvénytelensége miatt „az egész szerződés megdől”, tartalmát tekintve ez azt jelenti, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeit – az adott esetben – mégis az egész szerződésre kell alkalmazni. Az Ítéletáblai Határozatok 2015/3/101. szám alatt közzétett jogesete szerint pedig: ha a devizaalapú kölcsönszerződés érvénytelenségének oka olyan jogszabályban előírt tartalmi hiányosság, amely pótolható és ezáltal az érvénytelenségi ok kiküszöbölhető, a szerződés részleges érvénytelenségének alkalmazása indokolt.

b) Az eltérő felfogások – úgy tűnik – annak ellenére fennmaradtak, hogy a részleges érvénytelenséget a Ptk. 6:114. § (1)–(2) bekezdései újraszabályozták. Az (1) bekezdés első mondata szerint: „Ha az érvénytelenségi ok a szerződés meghatározott részét érinti, az érvénytelenség jogkövetkezményeit a szerződésnek erre a részére kell alkalmazni”.

Véleményünk szerint a részleges érvénytelenség törvényi szabályozásából, rendszertani elhelyezéséből és elnevezéséből is kitűnően nem valamiféle *sui generis* jogintézmény, hanem az érvénytelenség jogintézményének sajátos esete. Lényege az, hogy a szerződéskötés valamely rendellenessége – egy vagy több érvénytelenségi

ok – csak a szerződés meghatározott, behatárolható és osztható tartalmi részét, egyes szerződési feltételt, kikötést érinti. A sajátossága pedig abban áll, hogy az érvénytelenség (általános) jogkövetkezményei nem a teljes szerződésre, hanem csak a szerződés érvénytelenségi ok által érintett részére (feltételeire, kikötéseire) kell alkalmazni. A részleges érvénytelenség önmagában nem jogkövetkezmény; jogkövetkezményként már csak azért sem kezelhető, mert ez esetben a szerződés egy részének az érvénytelenségét megállapítani a Ptk. 6:108. § (2) bekezdése alapján fogalmilag kizárt lenne, a bíróság ugyanis a szerződés részbeni érvénytelenségét is az érvénytelenség következményeinek alkalmazása nélkül állapíthatja csak meg. Az analóg szabályozás folytán a részleges érvénytelenség rokon vonásokat mutat a részleges szerződésszegéssel (Ptk. 6:149. §): az osztható szolgáltatás egy részére vonatkozó szerződésszegés esetén a szerződésszegés általános jogkövetkezményei csak erre a részre állnak be.

A Ptk. törvényszövege egyértelműen, *expressis verbis* tartalmazza, hogy a szerződés egy részének érvénytelensége esetén az érvénytelenség általános jogkövetkezményeit – minden törvényi korlátozás nélkül – a szerződés érintett részére kell alkalmazni. Az érvénytelenség általános jogkövetkezményeit pedig – a fejezet címéből is kitűnően – a Ptk. 6:108–6:113. §-ai tartalmazzák. Az általános („további”) jogkövetkezményeket kizáró felfogás mellett a 6:114. § (1) bekezdés normaszövege, annak különösen első mondata nem lenne értelmezhető, illetve az ilyen „értelmezés” valójában a normaszöveg „felülírását” eredményezné. Véleményünk szerint a Ptk. 6:114. § (1) bekezdése a következőket fejezi ki:

– Ha a szerződés érvénytelen, az érvénytelen szerződésre jogosultságot alapítani és a szerződés teljesítését követelni nem lehet [Ptk. 6:108. § (1) bekezdés]. Ugyanez vonatkozik a részleges érvénytelenségre is: a szerződés érvénytelenségi ok által érintett részéhez, az érvénytelen kikötéshez fűződő joghatás nem állhat be, ezért az érvénytelen szerződési részre jogosultságot alapítani, a teljesítését követelni nem lehet. A szerződésnek az érvénytelenségi ok által nem érintett, további részei ugyanakkor érvényesek, a szerződés tehát – az érvénytelen rész nélkül – változatlanul köti a feleket. Lehet úgy is fogalmazni, hogy a szerződés érvénytelen része *ex lege* „kihull”, ami ugyanazt jelenti, hogyha az érvénytelenségi ok a teljes szerződést érinti, akkor a felek között nincs (érvényes) szerződéses jogviszony, azaz a szerződés egésze „kihullik”.

– A törvényszöveg szerint részleges érvénytelenség esetén az érvénytelenség további, általános jogkövetkezményeit a szerződésnek erre a részére – korlátozás nélkül – alkalmazni lehet, a bíróság ezért arra is jogosult, hogy az érvénytelen szerződési részt érvényessé nyilvánítsa. A Ptk. 6:110. § (1) bekezdés új rendelkezése folytán a bíróság nem az érvénytelenségi okot küszöböli ki, hanem a szerződés megfelelő módosításával az érvénytelenség miatti érdeksérelmet. Az érdeksérelmet kiküszöbölése nyilvánvalóan az érvénytelenségi ok miatt sérelmet szenvedett fél érdekét szolgálja, és erre irányuló kereseti kérelem mellett alkalmazható. Nincs szó arról, hogy a bíróság a magánautonómia sérelmével, hi-

vatalból a feleket a szerződés tartalmától eltérő teljesítésre kötelezné, annál is inkább, mert a fél számára nem a szerződési kikötés, hanem az abban rejlő érvénytelenségi ok a sérelmes. Éppen a kölcsönszerződésekkel kapcsolatos perekben mutatkozott meg, hogy a szerződésnek az egyébként jól behatárolható, jogszabályba – nevezetesen a Hpt.-be – ütköző hiányos kikötései nem érintik az egész szerződés érvényességét, ezért az adott jogszabályba ütköző, hiányos kikötés kiegészítésével és ezáltal az érvénytelenség miatti érdeksérelmet kiküszöbölésével a bíróság – a szerződés további részeinek érintetlenül hagyása mellett – az érvénytelen szerződési részt érvényessé nyilváníthatja. Kétségtelen, hogy az érvénytelen szerződési rész érvényessé nyilvánítása eredményét tekintve a teljes szerződés érvényességét jelenti, a bírói beavatkozás mégis kizárólag a szerződésnek az érvénytelenségi okkal érintett részével kapcsolatos. Lehetséges az is, a felek sincsenek elzárva attól, hogy a szerződés e részét maguk tegyék érvényessé (Ptk. 6:111. §), ilyen törekvés egyébként a pénzügyi intézmények részéről megfigyelhető.

– Ha az érvénytelen szerződési rész (kikötés, feltétel) alapján teljesítés – vagyonmozgás – történt, e vonatkozásban a Ptk. 6:112. §-ában foglalt törvényi feltételek fennállta esetén az eredeti állapot helyreállítása alkalmazható, ha pedig a szolgáltatás természetbeni visszatérítésére nincs mód, a Ptk. 6:113. § szabályai szerint az alaptalan gazdagodás pénzbeli megtérítéséről kell rendelkezni. A kölcsönszerződés részleges érvénytelensége esetén ez annyit jelent, hogy a felek közötti elszámolás során az adós fizetési kötelezettségét az érvénytelen rész nélkül kell megállapítani. Az érvénytelen szerződési kikötésen alapuló, már teljesített összeg az adós részére vagy visszajár, vagy pedig – ha további tartozásai állnak fenn – a tartozásaiba kell beszámítani, elszámolni. Eljárásjogi akadályja sincs annak, hogy az adós olyan tartalmú kereseti kérelmet terjesszen elő, amelyben – a pénzügyi intézmény visszafizetési kötelezettségének a beszámításával – annak megállapítását kérje, hogy tartozása milyen összeggel csökkent.

c) A részleges érvénytelenség lényege tehát álláspontunk szerint az, hogy az érvénytelenség valamennyi, általános, „további” jogkövetkezményét a bíróság korlátozás nélkül a szerződés érvénytelenségi ok által érintett, meghatározott részére alkalmazhatja. A törvény nevesíti azt az esetet, amikor a szerződés részbeni érvénytelensége esetén az „egész szerződés megdől”, ami tartalmát tekintve azt jelenti, hogy bár az érvénytelenségi ok a szerződés behatárolt részét érinti csak, az érvénytelenség jogkövetkezményeit mégis az egész szerződésre kell alkalmazni. Ez akkor áll fenn, ha az érvénytelenségi ok a szerződés lényeges tartalmi elemeit (a főszolgáltatást, ellenszolgáltatást) érinti, vagy ha nem a főkötelezettségre vonatkozik ugyan, de adott esetben a mellékkötelezettség teljesítése szervesen annyira összefügg a szerződés lényeges tartalmával, hogy nélküle a szerződés nem áll meg (BDT 2002.74.). A részleges érvénytelenség akkor alkalmazható, ha a szerződési tartalom osztható, így ha az érvénytelenségi ok osztható szolgáltatás egy részére vonatkozik (BH 1997.38.). Nem alkalmazható a részleges érvénytelen-

ség akkor sem, ha a felek úgy nyilatkoznak, hogy a szerződést az érvénytelen rész nélkül nem kötötték volna meg. Véleményünk szerint nem elég, ha erre csak az egyik fél (például a pénzügyi intézmény) hivatkozik, hanem mindkét (mindegyik) szerződő fél kifejezésre juttatja, hogy az érvénytelen rész nélkül a szerződést nem kötötte volna meg. A felek lényegében ilyenkor egyezően kérik azt, hogy a bíróság az érvénytelenség jogkövetkezményeit ne csak az érvénytelen szerződési részre, hanem a teljes szerződésre alkalmazza. A rendelkezés összhangban áll a Ptk. 6:108. § (3) bekezdésével; a bíróság az érvénytelenség jogkövetkezményeiről az egyik fél kérelmétől eltérő módon is rendelkezhet, de olyan megoldást nem alkalmazhat, amely ellen mindegyik fél tiltakozik.

d) *Fogyasztói szerződés részbeni érvénytelensége* esetén főszabályként az érvénytelenség általános jogkövetkezményeit csak az érvénytelen szerződési részre (feltétel, kikötés) lehet alkalmazni. A szerződés egyéb részei – bírói beavatkozás nélkül – érvényesnek minősülnek. A főszabály alóli kivételként a fogyasztói szerződés egészére az érvénytelenségi jogkövetkezmények akkor alkalmazhatók (akkor „dől meg”), ha az érvénytelen rész nélkül a szerződés nem teljesíthető [Ptk. 6:114. § (2) bekezdés].

A fogyasztói szerződésre is vonatkozik, hogy bármely érvénytelenségi ok esetén (például a kölcsönszerződés jogszabályba, nyilvánvalóan jó erkölcsbe ütközik, tévedés, megtévesztés, színlelt, alaki hiba miatt érvénytelen) az érvénytelenség általános jogkövetkezményei, ezek között az érvénytelenség miatti érdeksérelem kiküszöbölése és a szerződés érvényessé nyilvánítása korlátozás nélkül alkalmazhatók. Sajátos helyzet áll elő, ha a szerződés meghatározott részében azért érvénytelen, mert a kikötés nem „jogszabályba ütközik”, hanem a jogszabály kógens tartalmi követelményeihez képest hiányos. A részleges érvénytelenség ilyenkor is megállapítható, és az érvénytelenség jogkövetkezményeit nem a teljes szerződésre (nem a teljes szerződés „dől meg”), hanem az érintett hiányos részére kell megfelelően alkalmazni. Az egyik jogeset szerint: „Az olyan fogyasztói és lakossági kölcsönszerződésekre, amelyek nem tartalmazzák a Hpt. 213. § (1) bekezdés a)–g) pontjában előírtakat, a Hpt. a szerződés semmisségének jogkövetkezményét írja elő. [...] A Hpt. rendelkezéséből nem következik, hogy a részleges érvénytelenség megállapítása kizárt lenne (6/2013. PJE határozat 5. pont). Ennek megfelelően, ha az érvénytelenség oka olyan tartalmi hiányosság, amely pótolható, és ezzel az érvénytelenségi ok kiküszöbölhető, a szerződés részleges érvénytelenségének a megállapítása indokolt azzal, hogy ilyen esetben a bíróságnak ítélete rendelkező részében a részleges érvénytelenséget eredményező tartalmi hiányosságot kell feltüntetnie” (Szegedi Ítéltábla Pf. II. 20.892/2013.).

e) *Kivételt* jelent a főszabály alól a *fogyasztói szerződésben* szereplő szerződési feltétel tisztességtelen jellege mint sajátos érvénytelenségi ok. A fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételek relatíve semmisek, azaz a tisztességtelen kikötés nem a szerződés egészét, hanem kizárólag a kikötéssel érintett

részét – magát a tisztességtelen feltételt – teszi érvénytelenné. A fogyasztói szerződésben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltétel valójában a részleges érvénytelenség törvényben nevesített esete. A fogyasztói szerződések, különösen pedig a fogyasztói kölcsönszerződések (lízingszerződések) esetén a fogyasztó érdeke rendszerint kifejezetten ellentétes az egész szerződés megdőlésével, mivel az azonnali, egyösszegű visszafizetési kötelezettségének a beálltát eredményezné. A fogyasztó célja és érdeke ezzel szemben az, hogy a szerződés a tisztességtelen része nélkül legyen érvényes a felek között (Kúria 2/2012. PK vélemény 8. pont). A 93/13/EGK irányelv 6. cikkének (1) bekezdése ezért is rendelkezik úgy, hogy a „fogyasztókkal kötött szerződésekben az eladó vagy szolgáltató által alkalmazott tisztességtelen feltételek a saját nemzeti jogszabályok rendelkezései szerint nem jelentenek kötelezettséget a fogyasztóra nézve, és ha a szerződés a tisztességtelen feltételek kihagyásával is teljesíthető, a szerződés változatlan feltételekkel továbbra is köti a feleket”.

Nyomatékkal szükséges hangsúlyozni, az irányelv szerint az a jogkövetkezmény, hogy a szerződés a tisztességtelen feltételek kihagyásával, egyebekben azonban változatlan feltételekkel továbbra is köti a feleket arra az esetre vonatkozik, ha a szerződés a tisztességtelen feltételek kihagyásával is teljesíthető. Ilyen tényállás mellett úgy foglalt állást az EU Bíróság a C-618/10. számú Banco Espanol-ügyben, hogy: „a 93/13 irányelv 6. cikkének (1) bekezdését úgy kell értelmezni, hogy azzal ellentétes az olyan tagállami szabályozás [...], amely a nemzeti bíróság számára lehetővé teszi, hogy az eladó vagy szolgáltató és a fogyasztó közötti szerződésben foglalt feltétel tisztességtelen jellegének a megállapítása esetén az említett szerződést e feltétel tartalmának a módosítása útján kiegészítse”. Az Európai Bíróság ezt azzal indokolta, hogy „ha a nemzeti bíróság jogosult lenne arra, hogy az ilyen szerződésekben foglalt tisztességtelen feltételek tartalmát módosítsa, e lehetőség sérthetné a 93/13 irányelv 7. cikke által elérni kívánt hosszú távú célt. E lehetőség ugyanis hozzájárulna annak a visszatartó erőnek a megszüntetéséhez, amely az eladók vagy szolgáltatók tekintetében jelentkezik az ilyen tisztességtelen feltételeknek a fogyasztók vonatkozásában való pusztán és egyszerű alkalmazhatatlansága következtében [...], mivel az eladók vagy szolgáltatók továbbra is alkalmazni próbálnák az említett feltételeket annak tudatában, hogy még ha azok érvénytelenségét meg is állapítanák, a szerződést a nemzeti bíróság a szükséges mértékben továbbra is kiegészíthetné oly módon, hogy az említett eladók vagy szolgáltatók érdekei biztosítottak legyenek.”

Az Európai Bíróság ítélete a fogyasztói szerződésben a tisztességtelen kikötés érvénytelensége miatt az érvényessé nyilvánítás lehetőségét arra az esetre zárja ki, ha a szerződés a tisztességtelen kikötés elhagyásával, egyebekben az eredeti szerződési feltételek szerint teljesíthető. Az EU Bíróság a C-26/13. számú Kásler-ügyben (megerősítve az eltérő tényállás mellett hozott korábbi döntését) viszont úgy foglalt állást: „A 93/13. Irányelv 6. cikkének (1) bekezdését úgy kell értelmezni, hogyha a szolgáltató és a fogyasztó között létrejött

szerződés a tisztességtelen feltétel elhagyása esetén *nem teljesíthető*, e rendelkezéssel nem ellentétes a nemzeti jog azon szabálya, amely lehetővé teszi a nemzeti bíróság számára a tisztességtelen feltételnek a nemzeti jog valamely diszpozitív rendelkezésével való helyettesítése révén az e feltétel érvénytelenségének orvoslását.” Ha ugyanis nem volna megengedett a tisztességtelen feltétel valamely diszpozitív rendelkezéssel való helyettesítése, és a bíróságnak egészében meg kellene semmisítenie a szerződést, a fogyasztót különösen káros következmények érhetnék (a kölcsönösszeg azonnal esedékessé válik, ami meghaladja a fogyasztó pénzügyi képességeit), ezért jobban bünteti a fogyasztót, mint a hitelezőt. Az EU Bíróság döntésének szellemében a Kúria a 2/2014. PJE határozat 3. pontjában azt a döntést hozta, hogy a devizaalapú fogyasztói kölcsön-szerződésekben a folyósításkor a pénzügyi intézmény által meghatározott vételi, a törlesztéskor pedig az eladási árfolyamok (különnemű árfolyamok) alkalmazása tisztességtelen; a vételi és eladási árfolyamok, mint átszámítási árfolyamok helyett az MNB hivatalos devizaárfolyama válik a szerződés részévé a Ptk. diszpozitív törvényi rendelkezésére tekintettel.

Az előzőekből következően a fogyasztókkal kötött szerződésekben (különösen banki kölcsön-szerződésekben, lízingszerződésekben) alkalmazott tisztességtelen kikötések részleges érvénytelenséget okoznak, amelynek az irányelv 6. cikkének (1) bekezdése értelmében az a *speciális jogkövetkezménye*, hogy a tisztességtelen feltételek nem jelentenek kötelezettséget a fogyasztóra nézve, és ha a szerződés a tisztességtelen feltételek kihagyásával *is teljesíthető*, a szerződés változatlan feltételekkel továbbra is köti a feleket. Ez a helyzet az egyoldalú szerződésmódosítást biztosító tisztességtelen kikötés esetén; ilyenkor nincs mód arra, hogy a bíróság az egyoldalú szerződésmódosítást lehetővé tevő feltétel mellőzése helyett, azt módosítva új, a felek egyenlőségét helyreállító szerződési kikötést állapítson meg (Kúria 2/2012. PK vélemény 8/a) pont). *Nem alkalmazható* azonban e jogkövetkezmény, ha a szerződés a kikötés nélküli tartalommal *nem teljesíthető*. A tisztességtelen feltétel nélkül akkor nem teljesíthető a szerződés, ha a szerződő felek a jogaikat és kötelezettségeiket a kikötés elhagyása esetén nem képesek gyakorolni, anélkül a szerződés megghiúsulna. Ebben az esetben olyan érvénytelenségi jogkövetkezmény nem alkalmazható, amely a fogyasztó érdekével ellentétesen a szerződés megdőléséhez vezetne. Nem alkalmazható olyan jogkövetkezmény sem, amely – a tisztességtelen feltétel mellőzése folytán, a szerződés egyebekben változatlan tartalommal történő teljesítése esetén – a fogyasztó lényeges jogi érdekének sérelmét okozza, mivel az irányelv a fogyasztói érdekek védelmében, és nem a korlátozására született. Az irányelvvel nem ellentétes, ha a tisztességtelen, ezért érvénytelen feltétel kihagyásával nem teljesíthető szerződésre a bíróság a nemzeti jogszabály, a Ptk. általános érvénytelenségi jogkövetkezményeit alkalmazza, ezek közül adott esetben azt, hogy a tisztességtelen kikötést valamely diszpozitív rendelkezéssel helyettesíti, illetve ha

ilyen diszpozitív szabály sem áll rendelkezésre, az adott esetben az érdeksérelmet okozó kikötés módosításával a szerződést érvényessé nyilvánítja

JÁRULÉKOS IGÉNYEK ÉRVÉNYTELEN SZERZŐDÉS ESETÉN

a) *Használati díj, kamat, hasznok*. Az eredeti állapot helyreállítása az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatásokra, ezek visszaszolgáltatási kötelezettségére vonatkozik. Az érvénytelen szerződés alapján történt teljesítés esetén azonban a szerző fél rendszerint a dolgot, ingatlant birtokba veszi, használja, hasznait szedi, abba esetleg beruházásokat fektet, felújítja, átépíti, illetve állagát megrongálhatja. A birtoklás és használat ellenértéke (használati díj, kamat), a hasznok, költségek, károk felmerülése nem az érvénytelen szerződés visszatérítendő szolgáltatásának része, hanem olyan többlettényállás, amelyhez az érvénytelen szerződés csupán a feltételt adta. A Legfelsőbb Bíróság PK 32. számú állásfoglalása a joggyakorlatot évtizedekre meghatározó módon az eredeti állapot helyreállítása körébe tartozónak tekintette a kamat és a használati díj elszámolását, és mivel ez a jogkövetkezmény *ex tunc* hatályú, abból indult ki, hogy a szolgáltatások visszatérítése már a teljesítés időpontjától esedékessé vált, tehát a visszaadásra köteles fél ettől kezdve késedelemben van. A pénzzszolgáltatás után ezért a kifizetéstől számított késedelmi kamat jár, míg az ingatlan után a szokásos bér (haszonbér), egyéb vagyontárgy birtoklásáért pedig az eset körülményeinek megfelelő használati díjat kell elszámolni a birtoklás teljes időtartamára. A PK 32. számú állásfoglalással szemben kritika fogalmazódott meg a szakirodalomban és a joggyakorlatban egyaránt. A Legfelsőbb Bíróság az 1/2010. PK véleményével végül a PK 32. számú állásfoglalást meghaladottnak tekintette, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy „a kamat, illetve a használati díj az eredeti állapot helyreállítása körén kívül eső olyan járulékos igények, amelyek a visszatérítendő pénz-, illetve dologszolgáltatás adott időtartamon keresztül történt birtoklásán és használatán, mint többlettényállási elemek alapulnak. Az egymás egyenértékű szolgáltatásait kölcsönösen használó felek egyike sem kötelezhető a másik javára használati díj, illetve kamat megfizetésére, amíg a szerződés érvénytelenségét a bíróság ítélettel meg nem állapítja. A másik fél szolgáltatását egyoldalúan használó fél – ilyen kérelemre – kamat, illetve használati díj megfizetésére köteles” (9., 10. pont).

A Ptk. a joggyakorlat és a szakirodalom eredményeit felhasználva rendelkezik úgy, hogy a *hasznok és kamatok kiegyenlítésére* a jogalap nélküli birtoklás, illetve a jogalap nélküli gazdagodás szabályai az irányadóak. Amint a Legfelsőbb Bíróság 1/2010. PK vélemény 9. pontjához fűzött indokolás is kifejti, a kamat, illetve a használati díj ugyanis – helyes dogmatikai felfogás mellett – nem részei az érvénytelen szerződés alapján visszatérítendő pénz-, illetve dologszolgáltatásnak, ha-

nem ezek az eredeti állapot helyreállítása körén kívül eső olyan járulékos igények, amelyek a visszatérítendő szolgáltatások adott időtartamon keresztül történt birtoklásán és használatán, mint többlettényállási elemek alapulnak. A használati díj a teljesített dologszolgáltatás másik fél által – a szerződés érvénytelensége folytán jogalap nélkül – történt birtoklásának és használatának az ellenértéke, a kamat pedig ilyen értelemben szintén nem más, mint a visszajáró pénzzolgáltatás „használati díja”. Nem késedelmi kamatról, hanem ún. egyenértéki kamatról van tehát szó. A kamat és a használati díj – mint a teljesített pénz-, illetve dologszolgáltatás használatának ellenértéke – dogmatikai alapja nem a késedelem (mint ahogy azt a PK 32. számú állásfoglalás felfogja), hanem a jogalap nélküli birtoklás: az érvénytelen szerződés alapján történt teljesítés következtében a fél jogalap nélkül birtokolja és használja a másik fél szolgáltatását. Elszámolásuk dogmatikai alapja pedig a jogalap nélküli gazdagodás; a fél a szerződés érvénytelensége folytán jogalap nélkül birtokolt és használt szolgáltatás használatával jogalap nélkül gazdagodna.

Ha az érvénytelen szerződés alapján a felek *kölcsönösen teljesítették* szolgáltatásaikat egymásnak, abból kell kiindulni, hogy a szerződés alapján nyújtott szolgáltatás (például ingatlan vagy más dolog), illetve annak pénzbeli ellenértéke – még ha a szerződés érvénytelen is – egymással arányos értékű. Az egymással arányos értékűként feltételezett szolgáltatás és ellenszolgáltatás használati ellenértéke sem térhet el egymástól. A visszajáró pénzösszeg „használati díja”, a kamat, és a visszaadási kötelezettség alá eső dolog ugyanezen időre járó használati díja – mint két arányos értékű szolgáltatás kölcsönös használati díja – összecszerűségben sem térhet el egymástól. Ezért arra az időre, amíg a felek az érvénytelen szerződés folytán *kölcsönösen* a szolgáltatások tekintetében *visszaadásra kötelesek*, a pénzösszeg, illetve a dolog után használati díjat (*kamatot*) a gazdagodás elkerülése folytán *nem kötelesek fizetni*, mivel a két használati díj egymást kiegyenlíti, kompenzálja. *Kamat, illetve másfelől használati díj* csak abban az esetben ítéltető meg, ha az érvénytelen szerződés alapján csupán *az egyik fél teljesítette* szolgáltatását a másik félnek. Ha a jogosult a dolgot kezdetől fogva birtokba sem kapta, vagy időközben azt visszaadta, de a kifizetett pénzbeli ellenértéket nem kapta vissza, az egyoldalú pénzhasználat időtartamára részére egyenértéki (és nem késedelmi) kamat jár. Ugyan-

így, ha a másik fél a dolgot átadta, de ennek ellenében pénzt nem kapott, jogszerűen tarthat igényt használati díjra, mert a visszajáró dologszolgáltatás egyoldalú, jogalap nélküli birtoklása és használata megalapozza a díjigényét. Az egyik jogeset szerint, amennyiben az érvénytelen szerződés alapján kizárólag a vevő részéről történt teljesítés, a visszajáró pénzzolgáltatás után a mindenkorai törvényes kamattal megegyező mértékű egyenértéki kamat jár, mivel a másik fél ilyen esetben úgy használja más pénzét, hogy annak nincs megfelelő ellentételezése, és hiányzik a pénzhasználat ingyenességének a jogcíme (BDT 2010.2312.).

Ha viszont az érvénytelenség oka éppen az egyenértékűség hiányában állt (uzsora, szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő aránytalansága), vagy az érvénytelen szerződés ingyenes volt, akkor a szolgáltatások kölcsönös használata nem kompenzálhatja egymást, hanem a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint keletkezik fizetési kötelezettség.

b) *Kártérítés.* Az 1959-es Ptk.-tól eltérően az új Ptk. kifejezett rendelkezést tartalmaz az *érvénytelen szerződés megkötésével a másik félnek okozott károk* megtérítéséről, amelyre a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályait rendeli alkalmazni. A szerződéskötési gondosság (*culpa in contrahendo*) az érvénytelen szerződések megkötése során is irányadó, a felek a szerződés megkötése során is kötelesek együttműködni és tájékoztatni egymást a lényeges körülményekről. Ha az érvénytelenség okát valamelyik fél felróható magatartása idézte elő, vagy egyébként a szerződéskötéssel kapcsolatos törvényi kötelezettségeit felróhatóan megszegi, a másik félnek okozott teljes kár megtérítésére köteles. A rendelkezés összhangban áll a szerződési jog együttműködési és tájékoztatási kötelezettségre vonatkozó alapelvével. Ha a szerződés érvényesen nem jön létre, az a fél, aki az együttműködési és tájékoztatási kötelezettségét a szerződéskötési tárgyalások során megszegte, köteles a másik fél ebből származó kárát megtéríteni [Ptk. 6:62. § (1), (5) bekezdés].

Ha pedig a szerződés érvénytelenségét okozó fél a magatartása felróhatósága alól magát kimenti, objektív alapon nem a teljes kár, hanem a másik félnek a szerződéskötésből eredő kárát (költségeit) köteles megtéríteni (negatív interesse).

A szerződő feleken kívüli harmadik személynek a kárigényéről, aki az érvénytelen szerződés fennállásában jóhiszeműen bízott, a Ptk. lényegében az 1959-es Ptk.-val egyező felelősséget ír elő.